

L'EXCURSIÓ A ELX D'ADOLFO HERRERA CHIESANOVA (1896)

Joan CASTAÑO GARCÍA
Museu Municipal de la Festa

Resum: L'acadèmic Adolfo Herrera Chiesanova (Cartagena 1847-Madrid 1925), molt vinculat a la ciutat de Santa Pola, va publicar en el *Boletín de la Sociedad Española de Excursiones* de Madrid, de l'1 de novembre de 1896, un article dedicat en què va incloure la primera edició de la consuetada del drama assumpcionista. Aquest treball, dins del qual es qualifica la *Festa* de «farsa religiosa», sempre ha creat una mica de confusió entre els investigadors del *Misteri* i va ser contestat per l'erudit historiador local Pere Ibarra i Ruiz. La possibilitat d'accedir a la correspondència d'Herrera, custodiada a la Reial Acadèmia de la Història, ens permet puntualitzar alguns aspectes inèdits d'aquesta interessant publicació.

Paraules clau: *Misteri d'Elx*, Adolfo Herrera, Pere Ibarra, consuetada, teatre medieval

Title: The Adolfo Herrera Chiesanova excursion to Elx (1896)

Abstract: The academic Adolfo Herrera Chiesanova (Cartagena 1847-Madrid 1925), closely linked to Santa Pola city, published in the Madrid *Boletín de la Sociedad Española de Excursiones*, the first of November 1896, an article about the *Festa d'Elx* which included the first edition of the *consuetada* drama. The work described the *Festa* like a "religious farce" this has created some confusion among researchers of *Misteri*. This question was answered by the local historian Pedro Ibarra and Ruiz. The opportunity to access the Herrera's correspondence saved at the Royal Academy of History, has allowed us to clarify some unknown aspects of this interesting publication.

Keywords: *Misteri d'Elx*, Adolfo Herrera, Pere Ibarra, consuetada, medieval theater

L'1 de novembre de 1896 el *Boletín de la Sociedad Española de Excursiones*, que dirigia el comte de Cedillo, s'iniciava amb un article d'Adolfo Herrera Chiesanova (Cartagena 1847-Madrid 1925) titulat «Excursión a Elche. Auto lírico-religioso en dos actos, representado todos los años en la parroquia de Santa María los días 14 y 15 de agosto». ¹ Es tracta d'un treball de huit pàgines dedicat a explicar la *Festa*

¹ Adolfo HERRERA CHIESANOVA, «Excursión a Elche. Auto lírico-religioso en dos actos, representado todos los años en la parroquia de Santa María los días 14 y 15 de agosto», *Boletín de la Sociedad Española de Excursiones*, 45 (1896), p. 129-136 + 20.

d'Elx, acompanyat d'un apèndix de vint pàgines amb la consuetud del drama assumpcionista. Aquest treball, per un seguit de circumstàncies que veurem tot seguit, sempre ha creat una mica de confusió entre els investigadors del *Misteri*, però gràcies a la possibilitat d'accedir a nova documentació, es poden ara puntualitzar alguns aspectes del procés d'elaboració.

L'autor fa una descripció de la *Festa*, que va presenciar a l'agost del mateix 1896, acompanyat de Gustavo Bushell² i en què, pel que fa a dades històriques, esmenta i segueix la *Memoria* del publicista murcià Javier Fuentes y Ponte (1830-1903).³ Data el drama il·licità en el segle XIII i descriu detalladament l'acció escènica i els diversos taulats i tramoies que utilitza. Crítica, també seguint Fuentes y Ponte, alguns detalls de la celebració, com la presència del músic del baix metall i del mestre de capella vestits amb frac enmig dels apòstols, l'ús de llibretes amb la partitura en mans dels cantors i, sobretot, les alteracions introduïdes pels directors musicals.

² Tot i que no tenim massa dades concretes, sembla que aquest Gustavo Bushell era nebot polític d'Herrera. En l'any 1910 figura com a secretari del consell d'administració de la Compañía de Ferrocarril de Zafra a Huelva i el 1911, com a comptador del Círculo de Bellas Artes de Madrid.

³ Javier FUENTES Y PONTE, *Memoria histórico-descriptiva del santuario de Ntra. Sra. de la Asunción en la villa de Elche*, Lleida, Tip. Mariana, 1887. Sobre l'abast d'aquest llibre, veg. J. CASTAÑO GARCÍA, «Una aproximació a la *Memoria histórico-descriptiva...* (1886-1887) de l'església de Santa Maria d'Elx de Javier Fuentes y Ponte», *LA REL·LA*, 10 (1994), p. 39-61.

LA ILUSTRACIÓN ESPAÑOLA Y AMERICANA

D. ADOLFO HERRERA Y CHIESANOVA,
SERVO ACADÉMICO DE LA DE LA HISTORIA.
(De fotografía)

Fig. 1. Adolfo Herrera Chiesanova
(*La Ilustración Española y Americana*, 1901).

1. CONSUETA DE LA *FESTA*

Una de les circumstàncies que sorprenen en aquest treball és el fet que incloga la partitura de la *Festa*, de manera que aquesta es publicava íntegra per primera vegada, ja que fins aquest moment es conservava en les consuetes manuscrites i només l'esmentat Fuentes y Ponte

havia editat tres fragments (l'Àngel, Sant Tomàs i la Coronació) com a il·lustració de la seua obra.

Ja hem comentat en un altre lloc que durant molts anys els estudiosos dubtaven de l'original que va copiar Herrera, ja que no es corresponia totalment a cap dels coneguts.⁴ Ell mateix assenyala que «actualmente se representa [la *Festa*] con sujeción a un cuaderno llamado Consueta, escrito por un devoto y fechado en 4 de Febrero de 1639. La importancia literaria de esta composición, tan poco conocida, nos decide a publicarla íntegra», donant a entreveure que copia aquesta consuetud de 1639, ara mateix perduda i que només coneixem en la seua part literària per l'edició feta per l'esmentat Fuentes y Ponte. Tanmateix, els experts han reiterat el cúmul d'errades que presenta aquesta versió d'Herrera, fins al punt que la invaliden musicalment.

Afortunadament, com ha posat de manifest Rubén Pacheco després d'estudiar el volum titulat *La Festa* confeccionat per Pere Ibarra i Ruiz (1858-1934) i localitzat fa uns quants anys pel Museu Escolar de Puçol, s'ha pogut comprovar que la partitura editada per Herrera és, en realitat, una reproducció de la còpia de la consuetud de 1709 que conté l'esmentat volum d'Ibarra i que va ser tret per l'erudit historiador il·licità l'1 d'agost de 1894. Es pot veure com Ibarra no transcriu el document original, que actualment es conserva a l'AHME, sinó que intenta reproduir-lo, imitar-lo, tot i que, com veurem, amb algunes diferències importants. Així, reproduceix la seua portada i calca en tinta negra la pintura de l'Assumpció de la Mare de Déu que encapçala el document original, amb el mateix peu. La primera pàgina del text, que en la consuetud de 1709 s'inicia només amb les paraules «Mª Agenollada», amb la qual cosa es troba a faltar un paràgraf introductori, segurament perquè manca al manuscrit un primer full, és completada per Ibarra amb el títol següent –que pren de la consuetud de 1639–,⁵ redactat amb el mateix tipus de lletra que la resta del document: «Acte Primer en la Vespra de la Festa de Nostra Señora de la Assumptió, en la Vila de Elig. Entra la Maria acompanyada ab dos Maries, y quatre o sis Àngels per lo andador, y diu agenollada», afegit que contribuïa a augmentar la confusió.

Es detecten en la reproducció d'Ibarra freqüents canvis de línia i, fins i tot, de pàgina –motivat per la utilització d'un paper de major grandària que l'original–, amb la qual cosa es comprova que l'historiador il·licità no va calcar el manuscrit de 1709, sinó que el va imitar, quasi «dibuixar», perquè la seua còpia tinguera una aparença molt semblant. Entre les diferències més notables, assenyallem que Ibarra afegeix una indicació final per a aclarir l'acotació del cant de Maria davant sant Joan, com fa també la consuetud de 1639: «Respon la Maria al to de Ay trista vida Corporal: fol. primer»; deslliga algunes abreviatures i en fa d'altres; amplia algunes de les indicacions afegides

⁴ Veg. J. CASTAÑO GARCÍA, «*La Festa*, un volum recuperat de la biblioteca de Pere Ibarra i Ruiz (Elx, 1858-1934)», *Estudis de Llengua i Literatura catalanes* [en premsa]. I també Rubén PACHECO MOZAS, «Nuevas aportaciones en torno a la consuetud de 1625 y otros documentos», *Festa d'Elx*, 57 (2013), p. 177-188.

⁵ Sempre segons la transcripció publicada per J. FUENTES Y PONTE, *op. cit.*, p. 237-253.

Fig. 2. Portada de la separata de l'Excursión a Elche (1896) (APME).

amb una altra mà als marges de la consueteta original i en suprimeix d'altres; elimina, segurament per distracció, una de les veus del cant de l'apostolat «Oh, cos sant»; només copia els quatre primers versos del psalm *In exitu Israel de Egipto* i assenyala que «sigue todo el psalmo»; intercala la veu dels tenors entre la dels tiples i baixos en la pàgina de la «Judiada», etc.

També corregeix algunes paraules o expressions i en les acotacions de la Judiada afegeix una nota a peu de pàgina que diu: «Consúltese los otros manuscritos donde dice “desembaynen St. Pe. y los Jueus unes alfanges o coltells que porten y pelehen”». ⁶ En una nota final indica que, «antes de dar a luz este consueteta, conviene cotejarlo con el que guarda Je. Mª Ruiz, para añadirle algunos versos y pequeños detalles: y si no fuera posible, con el publicado por Fuentes que lo tomó de Ruiz. Elche,

⁶ La frase també està recollida de la consueteta de 1639.

⁷ Aquest *Je. Mª Ruiz* és Josep Maria Ruiz de Lope i Pérez (1831-1900), cronista il·licità, successor d'una llarga estirp d'arxivers municipals, que tenia en la seua biblioteca diferents consuetes de la *Festa*, com la de 1625, la de 1639 i la de 1751.

1º de Agosto de 1894. P. Ibarra». ⁷ Pel que fa a la còpia de la partitura, el nul coneixement musical de Pere Ibarra va fer que introduïra una gran quantitat d'errades, de manera que, segons els experts, aquesta còpia queda totalment inutilitzada.

I per la seua banda, Adolfo Herrera presenta una reproducció fidel de la còpia de Pere Ibarra que hem descrit, incorporant, fins i tot, les correccions i notes afegides per l'historiador il·licità, amb la qual cosa dóna el mateix resultat desorientador pel que fa a la música reproduïda: «O bien los conocimientos musicales de Adolfo Herrera eran limitados o bien no pudo corregir las pruebas de su edición de dicha Consueta, puesto que el número de errores que contiene la parte musical invalida su edición diplomática de la obra». ⁸

No queda constància escrita que Adolfo Herrera consultara directament el volum d'Ibarra. Com veurem, les relacions entre els dos erudits foren una mica distants, i això malgrat el seu interès per l'arqueologia o el tracte comú amb estudiosos de l'època, com podria ser el cas de Juan de Dios de la Rada y Delgado. ⁹ Ara bé, Herrera en el paràgraf que dedica als agraïments després de la seua visita a Elx, inclou Pere Ibarra, cosa que podria fer referència a aquesta possible consulta de la consueteta i, fins i tot, a una transcripció o reproducció d'aquesta, de la qual tampoc sabem res:

Antes de terminar, tanto en nombre de mi compañero de excursión D. Gustavo Bushell, como en el mío, damos las más expresivas gracias a los señores D. Manuel Pomares, a su discreto hijo el joven abogado del mismo nombre, a D. Andrés Tarí, D. Pedro Ibarra, D. Francisco Bushell y D. Manuel Aznar, que con gran interés nos facilitaron los medios de presenciar el espectáculo lo más cómodamente posible, y procuraron con éxito que nuestra estancia en Elche fuera agradable y nos dejara un buen recuerdo.

Gràcies a la documentació personal d'Adolfo Herrera, conservada a la Reial Acadèmia de la Història de Madrid i catalogada fa pocs anys per Juan Manuel Abascal i Rosario Cebrián, ¹⁰ podem ara conèixer alguns detalls de l'edició de l'excursió a Elx que aclareixen aquestes suposicions i que permeten donar a Ibarra un paper una mica més destacat en tot el procés.

Algunes de les cartes del llegat Herrera fan referència als preparatius de l'edició del seu treball, especialment de les pàgines amb la partitura de la *Festa* que requerien un treball especialitzat. En l'última de les pàgines publicades, s'indica que són obra de la «Calcog. de F. Echevarría», és a dir, de la casa de Faustino Echevarría, experta en calcografies musicals. Echevarría presentà un pressupost a l'octubre de 1896 sobre dènou planxes de música –finalment, en foren vint– per a imprimir 600 exemplars de cada planxa, que pujava 205 pessetes (doc. 1). Al novembre li demanà a Herrera un pagament a compte de 50

⁸ Maricarmen GÓMEZ MUNTANÉ, «José Pomares Perlasia, un hito en el estudio de la música del *Misteri*», en J. POMARES PERLASIA, *La «Festa» o Misterio de Elche* (1957), ed. facsimil, Patronat del Misteri d'Elx, Alacant, 2004, p. 12. Veg. també R. PACHECO MOZAS, *op. cit.*, p. 179.

⁹ Juan de Dios de la Rada y Delgado (1827-1901), membre de la Reial Acadèmia de la Història i primer director del Museu Arqueològic Nacional, va visitar personalment la col·lecció d'antiguitats d'Aurelià Ibarra i Manzoni (1834-1890) a Elx i la va comprar a la seua mort. També era director de l'Escola Superior de Diplomàtica de Madrid en els anys en què Pere Ibarra hi va cursar els estudis d'Arxiver, Bibliotecari i Arqueòleg (1889-1891). Com veurem més avant, De la Rada tenia una estreta amistat amb Adolfo Herrera.

¹⁰ Juan Manuel ABASCAL - Rosario CEBRIÁN, *Adolfo Herrera Chiesanova (1847-1925). Su legado en la Real Academia de la Historia*, Comunitat Autònoma de Múrcia - Reial Acadèmia de la Història, Múrcia, 2006.

ACTE PRIMER
 en la Véspra de la Festa
DE NOSTRA SEÑORA DE LA ASUMPTIO
 EN LA VILA DE ELIG.

Entra la Maria acompanyada ab dos Maries y cuatré ó sis Angels
 per lo andador y diu agenollada:

Acabada esta copla pasa avant y agenollus en front lo Ort y canta
 lo següent al mateix tó:

O Sant Verger Getsemani
 on fon pres lo Señor açí
 en tu finá tracle cruél
 contra el Señor de jsrael.

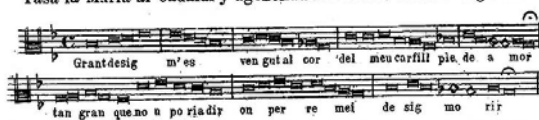
Pasa á la creu y canta:

O arbre saut digne de honor
 car sobre tois ets lo millor;
 en tu volgué sanc escampar
 aquell qui lo mon volgue salvár;

Pasa al sepulcre y canta:

O Sant sepulcre virtuos
 en dignitat mel valios
 puix en tu estigú y reposá
 aquell qui cel y mon creá.

Pasa la Maria al Cadafal y agenollada en lo lliç, canta lo següent.

Acabada esta copla obrí la porta del cel y devalla lo nuvol ab lo
 angel, y comensant a eixir per la porta se á de disparar la Artilleria,
 sonará lo orgue, Ministrils y Campanes, mentres lo nuvol devalla a
 guna distancia y en parar la Artilleria y los demes instruments Obrís
 lo nuvol y comensa á cantar lo Angel les següents coples:

Fig. 3. Primera pàgina de la consuetta editada per Adolfo Herrera el 1896
 (APME).

pessetes (doc. 2) i també es conserva la factura en què consta el treball
 per gravar les vint planxes finals per un total de cent pessetes (doc 3).

D'altra banda, cal indicar que Adolfo Herrera, a més de publicar
 el treball en el butlletí de la Societat d'Excursions, va confeccionar
 una separata a l'establiment tipogràfic San Francisco de Sales de
 Madrid per a repartir entre les seues amistats intel·lectuals. En total
 foren 230 exemplars que pujaren 10 pessetes (doc. 4). Pel que es
 dedueix dels documents, Herrera es va fer càrrec personalment de les
 despeses d'aquestes separates i també de la preparació de les planxes

calcogràfiques amb la consuetud de la *Festa*. D'aquestes separates, una se'n conserva a l'Arxiu Històric Municipal d'Elx [AHME], dins de la col·lecció d'Ibarra (núm. 29), i una altra, també propietat d'Ibarra, va ser relligada dins del volum *La Festa* que hem esmentat anteriorment.

Unes altres cartes del llegat Herrera fan referència al procés de correcció de les proves d'impremta de la partitura, que es va realitzar per alguns músics del conservatori de Madrid –López i Danvila–, però en el qual també va intervenir Pere Ibarra, ja que, com hem vist, era qui tenia a la seua biblioteca l'original d'on es van traure les planxes. Tanmateix, Ibarra, que, insistim, no tenia coneixements musicals, va esmenar les correccions d'aquests músics madrilenys per tal que les reproduccions calcogràfiques foren fidels a l'original –com es pot comprovar comparant els dos documents–, de manera que les errades que aquest contenia es van perpetuar en l'obra impresa. Herrera mantenia contacte amb Elx per mitjà de Manuel Pomares Ceva, fill del alcalde de la ciutat, que passava a Ibarra les proves (doc. 5), ja que, com assenyala aquest, no tenia «suficiente franqueza para con» Herrera (doc. 9).

Aquest procés explica el confús resultat final que ja va ser criticat severament pel musicòleg Felip Pedrell en el seu estudi sobre la *Festa* publicat en l'any 1901, en què posa de manifest l'escassa qualitat de l'original seguit i, també, les nombroses errades del gravador. En l'apèndix que dedica a comentar la bibliografia existent sobre el *Misteri d'Elx*, esmenta el treball d'Herrera en els termes següents:

Contiene un sucinto estudio del *Auto*, como lo llama el Sr. Herrera. Después del estudio se encuentra el texto musical grabado de una copia poco fiel de la partitura, la cual al pasar por los estiletes del grabador, completamente inexperto en materia de notación polifónica antigua ha sido convertida en un verdadero logogrifo. Aparte del texto musical, el sabio y conciso estudio del Sr. Herrera es digno de todo elogio.¹¹

Tanmateix, independentment del resultat, la idea de publicar la música de la *Festa* sembla que va ser molt ben rebuda a la ciutat, ja que d'aquesta manera, almenys en teoria, es resguardava la partitura original d'una possible pèrdua. Fins i tot, l'esmentat Pomares Ceva assenyala que, donada l'elegància de la publicació, el mestre de capella, que en aquesta època dirigia la *Festa* al cadafal amb la partitura en la mà, «ya no quiere llevar a la Iglesia la libreta que V. vería, para lo cual le tengo prometido un ejemplar» (doc. 6).¹²

2. FARSA RELIGIOSA

En veure la llum el butlletí de la Societat d'Excursions i ser repartida la separata de l'article entre familiars, coneguts, autoritats d'Elx i intel·lectuals del moment, les reaccions van ser bones en general. Per

¹¹ Felip PEDRELL, «La Festa d'Elche ou le drame lyrique que liturgique La mort et l'Assumption de la Vierge», *Sammelbände der Internationalen Musikgesellschaft*, Leipzig, 1901, p. 234 (citem per la traducció castellana d'aquest treball publicada a Elx, Llib. Atenea, col. «Illice», 1951, p. 90).

¹² Entre 1900 i 1907 va dirigir la *Festa* Camilo Blasco Ripoll (veg. José POMARES PERLASIA, *La «Festa» o Misterio de Elche*, Barcelona, 1957, p. 230 [ed. facsimil del Patronat del Misteri d'Elx, Alacant, 2004]).

exemple, Manuel Aznar, cosí d'Herrera, que, com hem vist, també el va acompanyar en la seua excursió, el felicitava perquè del treball es deduïa que li havia agradat la *Festa*, cosa que no va quedar ben clara en la seua visita (doc. 7). Tanmateix, el fet que l'article s'iniciara amb la frase «La farsa religiosa que durante siglos viene representándose en la antigua colonia Inmunis Illici Augusta, es poco conocida en España...» va crear un cert malestar en alguns cercles locals i va ser rebutjada enèrgicament per Pere Ibarra, que no considerava adient el terme *farsa* per a referir-se a la *Festa*.¹³

Ibarra va dirigir una carta oberta al setmanari provincial *La Correspondencia Alicantina* en la qual felicitava a Herrera per la iniciativa de la publicació, especialment per l'edició de la consuetada, però criticava l'ús de l'esmentat terme, que considerava dur i inexacte, pel seu sentit pejoratiu.¹⁴ Considerava que li restava categoria a l'obra –que ell qualificava d'*auto* o *drama*– perquè l'assimilava a representacions còmiques i sense importància. El terme *farsa*,

hiere en lo más vivo los sentimientos religiosos de este pueblo amante de su Patrona, sin ser fanático, porque claro es, que sin el símbolo y la representación figurada de los grandes misterios que encierra nuestra religión, sería difícil, por no decir imposible, su comprensión a las gentes sencillas.

Ibarra aportava citacions del periodista i autor teatral Sinesio Delgado (1859-1928) –que havia qualificat la *Festa* de «muy hermosa composición»– i del *Diccionario Enciclopédico*, que, en el terme *ópera*, citava com a origen d'aquesta les representacions litúrgiques medievals, entre les quals esmentava el *Misteri d'Elx*, segons el text conservat a la biblioteca del musicòleg Francisco Asenjo Barbieri (1823-1894).

Herrera va ser informat d'aquesta inesperada crítica per l'esmentat Manuel Pomares Ceva, que, al mateix temps, li demanava una resposta pública (doc. 8). També el mateix Ibarra va remetre un exemplar del setmanari i una carta personal a Adolfo Herrera en què li demanava que disculpara l'ús de la premsa per a mostrar la seua opinió, cosa que podia considerar-se com una mena de traïció. Tanmateix, el poc tracte amb Herrera no li havia permés fer algunes acotacions al seu treball, com haguera volgut. Treball que, d'altra banda, considerava fonamental perquè publicava per primera vegada la partitura de la *Festa*. En aquest sentit, manifesta que li haguera agradat veure una última prova d'impremta, però esperava que no s'hagueren produït massa errades (doc 9).

Per la seua banda, Adolfo Herrera va recopilar opinions i citacions d'obres literàries que donaven suport a l'ús del terme *farsa* per a referir-se a una obra com la *Festa d'Elx*. En la seua documentació personal, reunida a l'efecte en una carpeteta titulada *Sobre la Festa de Elche*, es conserven notes d'alguns estudiosos a qui va consultar. Per exemple,

¹³ De fet, en la separata de l'article d'Herrera conservada a l'AHME, Ibarra va corregir l'inici del treball de manera que es llegira «El drama religioso que durante siglos...»

¹⁴ P. IBARRA RUIZ, «Carta abierta: La Fiesta de agosto en Elche», *La Correspondencia alicantina*, 02-12-1896. Ibarra va reproduir les diferents cartes de la polèmica ocasionada al voltant del terme *farsa* en el seu opuscle *El Tránsito y la Asunción de la Virgen*, Tip. Agulló, Elx, s.d. [1933], p. 30-51. Veg. també J. CASTAÑO GARCÍA, *Els germans Aurelià i Pere Ibarra. Cents anys en la vida cultural d'Elx (1834-1934)*, Universitat d'Alacant, Alacant, 2001, p. 273-274.

Acte Primer en la Vespra de la Festa de Nostra Señora de la Assumptió, en la Vila de Elx.
 Entra la Maria acompanyada ab dos Maries, y quatre ó sis Angels per lo andador, y diu agenollada:

Ay trista vi da corpo ral
 Iris ta de mi yo que fa re

O mon cru el tan de si qual.
 lo meu car fill quant lo veu re.

Acabada esta copla pasa avant y agenollas en front lo Ort y canta lo següent al mateix tò:

○ Sant Verger Getsemani
 on fon pres lo Señor aquí (asi)
 en tú finá brace cruel
 contra el Señor de Israel.

Pasa á la creu, y canta

○ Arbre Sant digne de onor (onor)
 car sobre tots es lo millor; (ets)
 en tu volque sanc escampar,
 aquell qui lo mon volque salvar.

Pasa al Sepulcre y canta.

○ Sant Sepulcre virtuos
 en dignitat molt valeros (valios)
 puix en tú etigue y reposá
 aquell qui Cel y mon creá.

Fig. 4. Primera pàgina de la còpia de la consuetu de 1709 feta per Pere Ibarra el 1894 (Museu Escolar de Puçol).

una nota del *Diccionario Enciclopédico Hispano Americano* de Montaner, de la veu *òpera*, on es fa referència a la *Festa d'Elx* (doc. 10); una nota de l'erudit Marcelino Menéndez y Pelayo (1856-1912), que autoritza l'ús del terme en l'època en què es datava el *Misteri*, tot i que actualment es referia sempre a creacions profanes (doc. 11); i una carta del poeta i crític teatral Frederic Balart (1831-1905) en el sentit que l'esmentada paraula no podria utilitzar-se per a qualificar un drama religiós actual, però era totalment correcta quan es

publica un auto religioso y no ya en la portada, sino en el texto de la noticia con que lo ilustra, le da, entre otros varios nombres genéricos, el de *farsa*, que era el más usado en la época a que la obra pertenece, no hace más que ajustarse a la propiedad de la

¹⁵ A. HERRERA, «Carta abierta», *La Correspondencia alicantina*, 09-12-1896

¹⁶ J. M. ABASCAL i R. CEBRIÁN, *op. cit.*, p. 40.

¹⁷ Indica el mateix Ibarra: «La lectura de esta carta y el conocimiento de las autorizadíssimas opiniones que en ella se publican, obligaronme a profundizar el tema, estudiando el asunto detenidamente en los clásicos y procurando interpretar *literariamente* el nombre de *farsa religiosa* con que el Sr. Herrera ha clasificado con tanta *ligereza* nuestro gran “Consueta”. Producto de mi modo de apreciar esta obra de arte, es el escrito que va impreso a continuación y que *no mereció* réplica por parte del distinguido publicista” (*El Tránsito...*, p. 36).

¹⁸ P. IBARRA RUIZ, «Otra carta abierta: La Fiesta de agosto en Elche», *La Correspondencia alicantina*, ? [post. 15] i ? [post. 24]-12-1896.

¹⁹ Recordem que aquest personatge havia publicat un estudi sobre la *Festa d'Elx* («El Tránsito y la Asunción de la Virgen. Drama litúrgico», *Diario de Barcelona*, 12-08/01-09-1870) en què agràia la col·laboració d'Aurelià Ibarra i Manzoni.

²⁰ També Serrano Cañete s'havia interessat per la *Festa d'Elx* com demostra la relació epistolar que va mantenir amb l'esmentat Aurelià Ibarra (veg. J. CASTAÑO GARCIA, *Els germans...*, p. 143)

lengua que se hablaba en España cuando Lucas Fernández escribía y publicaba su *Auto o farsa del Nacimiento de Nuestro Señor Jesucristo*. [doc. 12]

D'altra banda, el mateix Herrera va anotar algunes referències copiades de diccionaris i tractats sobre la història del teatre (doc. 13). Amb tots aquests testimonis va redactar una carta oberta que va publicar també en *La Correspondencia Alicantina*¹⁵ i va remetre un exemplar a Ibarra amb una breu nota en què donava per acabada la polèmica (doc. 14). La carta va ser publicada per mediació d'Alejandro Harmsen y García, baró de Maials, que li va escriure criticant molt severament l'escrit d'Ibarra:

No había visto el *rebusno literario* al que contestan las cuartillas que me has remitido: ayer lo leí y casi siento que hayas descendido a contestar a lo que no merecía otra contestación que la de

«¿Quién te mete a criticar lo que no sabes leer?»

Peor en fin, la caridad nos manda *enseñar al que no sabe*, y desde tal punto de vista me gusta muchísimo tu contestación, que es *sobria, digna y contundente*. (doc. 15)

Tot i que Abascal i Cebrián consideren que aquesta resposta d'Herrera «probablement sirvió para calmar los ánimos de Pedro Ibarra»,¹⁶ la veritat és que aquest no es va donar per satisfet¹⁷ i va respondre amb una altra carta pública —en dos lliuraments— en la qual oferia un autèntic estudi sobre l'origen del teatre, en el qual distingia entre el teatre medieval d'origen castellà i el teatre medieval de la zona «llemosina» o de l'antiga Corona d'Aragó, en la qual calia emmarcar la *Festa d'Elx*. Realment, sorprèn l'extensió i profunditat d'aquest estudi i el poc temps emprat a redactar-lo, cosa que ens fa pensar que podria estar ja fet d'abans o, almenys, que Ibarra devia tenir els materials bibliogràfics a l'abast.¹⁸

En l'escrit passava revista a diferents definicions de les peces dramàtiques medievals (*farsa, ègloga, villancet, auto...*) i recolzava els seus arguments amb títols d'obres utilitzats pel dramaturg Lucas Fernández (1474-1542) i amb opinions d'experts i estudiosos, com l'esmentat Menéndez Pelayo, l'escriptor teatral de la Renaixença catalana Víctor Balaguer (1824-1901), l'escriptor i estudiós Gaietà Vidal i de Valenciano (1834-1893),¹⁹ Frederic Balart i l'investigador del teatre valencià Joaquim Serrano Cañete (1832-1892),²⁰ així com de diferents diccionaris històrics. Tot allò el duia a insistir que no es podia qualificar l'obra elxana de *farsa*.

Malgrat aquesta forta polèmica i l'aparent distanciament existent entre Ibarra i Herrera, resulta força significativa una carta que, anys després, va dirigir l'arquitecte il·licità Marcel·lià Coquillat i Llofriu (1865-1924) a Herrera en la qual li agràia les seues gestions perquè

el llibre sobre el reg d'Elx de Pere Ibarra –al que prudentment no cita pel seu nom–, fóra premiat el 1913 per la Reial Acadèmia de Ciències Morals i Polítiques de Madrid,²¹ cosa que demostra que l'enfrontament intel·lectual entre els dos estudiosos ja havia estat oblidat (doc. 16).

3. BIBLIOTECA MARÍTIMA NACIONAL DE SANTA POLA

Una tercera circumstància que cal remarcar respecte de la publicació d'Adolfo Herrera és la estreta relació que aquest personatge tenia amb la vila de Santa Pola, com han posat de manifest els esmentats Abascal i Cebrián. Una relació que, d'alguna manera explicaria una segona edició del seu treball per part de la Biblioteca Marítima Nacional, que va ser fundada per l'ajudant de marina Fernando Pérez Ojeda (1875-1936) en aquesta vila marinera.²²

Aquesta segona edició, tot i que no du data d'impressió, es va fer a finals de l'any 1905 perquè servira de guia als espectadors de la *Festa* de l'agost de l'any següent, en la primera representació després de la supressió de la celebració durant tres anys per causa de les obres de la cúpula de l'església de Santa Maria (1903-1905).²³ El treball d'Herrera s'introdueix ara amb una carta-pròleg de Felip Pedrell, datada el 20 d'octubre de 1905, en què, tanmateix, el musicòleg tortosí no fa cap menció a les crítiques a l'edició de la consuetat que hem vist *ut supra*.

Ben al contrari, assenyala que ell mateix està ampliant el seu propi estudi per a utilitzar-lo en dues conferències a Montpeller²⁴ i a Barcelona, respectivament, i insisteix en els seus suggeriments de depurar alguns aspectes del *Misteri*, i en referir-se a Herrera, indica: «Nadie nos ha superado, a V. y a mí, en amor a *La Festa* y en entusiasmo al asistir a ella para presenciar ese único documento sobreviviente en toda Europa de un auto, un misterio o un drama lírico-litúrgico tan interesante como el que posee Elche».²⁵

Aquesta segona edició, que manté la reproducció calcogràfica de la consuetat de la *Festa*, presenta una coberta a color amb una fotografia de la palmera Imperial –palmera de set braços– de l'hort del Cura d'Elx, punt de referència obligat per als visitants de la ciutat, i una fotografia de la imatge de la Mare de Déu de l'Assumpció, patrona

«Breu història de la guia per a l'espectador de la *Festa d'Elx* (1741-1983)», *Aproximacions a la Festa d'Elx*, Institut Alacantí de Cultura «Juan Gil-Albert», Alacant, 2002, p. 361-376.

²⁴ F. PEDRELL, «La Festa d'Elche ou le drame lyrique liturgique La mort et l'Assumption de la Vierge», *Bureau d'edition de la Schola Cantorum*, París, 1906.

²⁵ *Auto lírico-religiosos en dos actos representado todos los años en la iglesia parroquial de Santa María de Elche los días 14 y 15 de agosto. Le precede una carta del maestro Felipe Pedrell y un escrito de Adolfo Herrera*, Biblioteca Marítima Nacional, Santa Pola [imprés a Madrid, Est. Tip. J. Lacoste], s.d. [1905]. És, per tant, errònia la cita bibliogràfica que aporten Abascal i Cebrián (*op. cit.*, p. 40) en indicar que el treball d'Herrera publicat en el butlletí de la Societat d'Excursions de 1896 estava acompanyat per la carta de Pedrell. La carta només va ser inclosa en l'edició de 1905.

²¹ P. IBARRA I RUIZ, *Estudio acerca de la institución del riego de Elche y origen de sus aguas. Con exposición histórica de antecedentes para conocer el tandeo, reparto, regadores públicos o partidores y régimen que se observa en la administración y venta de esta agua*, Real Academia de Ciencias Morales y Políticas, Madrid, 1914. (Hi ha una edició facsímil feta a Elx, Ajuntament d'Elx, 2003).

²² Veg. ANTONI MAS I MIRALLES, «La Biblioteca Marítima Nacional (Santa Pola, 1905)», *Llibre de Festes*, Ajuntament de Santa Pola, 2005. Sobre l'activitat cultural de l'esmentat Pérez Ojeda, tant a Santa Pola com a Elx, veg., del mateix autor, «Introducció a l'estudi del trobo a Santa Pola», LA REL·LA, 1 (1983), p. 13-32 i «La figura de D. Fernando Pérez Ojeda», *Llibre de Festes*, Ajuntament de Santa Pola, 1984.

²³ La data de l'edició queda demostrada per mitjà d'una ressenya publicada en *La Semana* d'Elx el 24-12-1905, sota el títol de «Bibliografia». Sobre l'ús d'aquest fullet com a guia de la *Festa*, veg. J. CASTAÑO GARCÍA,

Fig. 5. Portada de l'edició del treball d'Herrera en la Biblioteca Marítima Nacional de Santa Pola (1905) (APME).

d'Elx i protagonista de la *Festa*. La contracoberta s'il·lustra amb una fotografia d'un caminal entre dos horts de la ciutat. Les fotografies, segons informa el llibret, són obra de Gonzálvez i Picó, d'Elx. D'altra banda, l'actualització del treball d'Herrera es detecta en dues notes de l'editor a peu de pàgina en què es fa referència, d'una banda, a les esmentades obres de restauració de l'església de Santa Maria dirigides per Marcel·lià Coquillat; i, d'una altra, a la instal·lació d'una xarxa de seguretat al cel de la representació l'any 1902, «último en que se verificó *la festa* que habrá de reanudarse el año próximo».

Poques dades es conserven d'aquesta Biblioteca Marítima Nacional. Sembla que només va publicar dues obres, la d'Herrera, i un *Catecismo naval*, editat el 1909.²⁶ Sense dubte, el fet que Pérez Ojeda, per la seua professió marinera, visquera uns anys a Cartagena i també a Santa Pola, on fou ajudant de Marina entre 1903-1905, 1908-1910 i 1927-1929, va permetre que entrara en relació amb Adolfo Herrera i d'alguna manera

²⁶ Serafín OCÓN ALONSO-BARRROETA, *Catecismo Naval*, Biblioteca Marítima Nacional, Santa Pola, 1909.

sorgira la idea d'iniciar l'esmentat projecte editorial amb el seu treball sobre la *Festa d'Elx*.

I és que, si ens aproximem a la personalitat d'Adolfo Herrera Chiesanova, podem indicar que va nàixer a Cartagena, on es va casar amb Magdalena Gil García (1851/2-1933).²⁷ Des de la seua primera joventut queda constància del seu interès per l'arqueologia, de manera que l'Ajuntament de Cartagena li va encarregar l'inventari d'antiguitats que serien cedides al Museu Arqueològic Nacional, cosa que li va fer entrar en contacte amb l'esmentat arqueòleg Juan de Dios de la Rada y Delgado. Anys després, ja a Madrid, posaria en marxa amb aquest prestigiós erudit, dos ambiciosos projectes editorials: *Historia y Arte y Museo Español de Antigüedades*, caracteritzats els dos pels esplèndids gravats originals que incloïen i pels treballs que editaven, obra de les millors plomes del moment.²⁸

Interessat de manera especial per l'estudi de monedes i medalles, el 1882 va publicar la primera part de la seua obra *Medallas de Proclamaciones y Juras de los Reyes de España*, que va representar un autèntic repte per als gravadors del moment i que li va obrir les portes de moltes institucions nacionals i internacionals. Un any després va ser nomenat corresponent de la Reial Acadèmia de la Història i va participar en el V Congrés Internacional d'Americanistes celebrat a Copenhaguen, que li va servir per a presentar-se davant del món científic. Mitjançant l'intercanvi de publicacions i correspondència i alguns viatges, Herrera va enriquir considerablement els seus contactes i va adquirir un prestigi evident.

Va dirigir el *Boletín de la Sociedad Española de Excursiones* i col·laborava en la *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*. La seua obra més important va ser *Medallas españolas*, editada en 56 volums profusament il·lustrats. El 1901 va ser nomenat membre de la Reial Acadèmia de la Història i el seu discurs d'ingrés, llegit el 29 de desembre del mateix any, es va titular «Medallas de los gobernadores de los Países Bajos en el reinado de Felipe II».

La seua existència quotidiana es repartia entre Madrid, on estava en contacte amb les institucions i organismes oficials, i altres quatre ciutats: d'una banda, la seua Cartagena natal i Múrcia, per les arrels familiars de la seua dona. Però també, Alacant, on vivia una part de la família del matrimoni, i Santa Pola, on passava tots els estius, almenys des de 1891.

I, entre les aficions d'estiu, donada la proximitat i els seus contactes, era habitual la seua assistència a la *Festa d'Elx*. Hi fan referència algunes de les cartes conservades. Per exemple, a l'agost de 1902, el capità de vaixell i erudit historiador Cesáreo Fernández (1830-1908), posa de manifest alguns inconvenients d'estiuajar fora de Madrid i, d'alguna manera, posa en dubte l'interès d'Herrera per la *Festa*:

²⁷ Seguim, majoritàriament, les dades biogràfiques aportades per J. M. ABASCAL i R. CEBRIAN, *op. cit.*, p. 23-47.

²⁸ En el *Museo Español de Antigüedades* va publicar Aurelià Ibarra i Manzoni el seu treball «Estatuas de mármol encontradas cerca de Elche», 1872, p. 591-596.

«Bueno que haya visto V. descender en Elche lo que baja desde las nubes pintadas en el techo de la iglesia con acompañamiento de música, que no debe parecerse a la celestial; pero lo demás son libertades poco envidiables» (doc. 17). També, al març de 1915, l'enginyer i membre de la Reial Acadèmia de la Història Rafael Álvarez Sereix (1855-1946), li recorda, en trobar-se prop d'Elx, que «allá en Santa María recordamos Sebastián Canales y yo, que usted no falta nunca a la fiesta del 15 de agosto...» (doc. 18). En un sentit semblant, podem incloure alguna correspondència personal amb il·licitans destacats, com és el cas de Rafael Ramos Bascañana (1854-1918), registrador de la propietat d'Elx i propietari de l'Alcúdia, solar de l'antiga colònia romana d'*Ilici*, on el 1897 s'havia descobert la Dama d'Elx (doc. 19); o amb el metge Joaquim Santo García (1883-1957), que arribà a ser dirigent local del Partit Radical i alcalde d'Elx entre gener de 1935 i febrer de 1936.

El 1909, si entrem en la seua estreta relació amb Santa Pola, Herrera va ser nomenat vicecònsol de Perú en aquesta ciutat i també corresponent de la Junta de Història i Numismàtica Americana de Buenos Aires, juntament amb Menéndez Pelayo i Eduardo de Hinojosa. Era considerat com un autèntic expert en medalles i eren molt nombroses les consultes que li feien col·leccionistes i comerciants respecte d'això. En aquests anys va preparar la seua obra *El Duro* (publicada per l'Acadèmia de la Història el 1914), gran empresa numismàtica que va implicar l'adquisició de peces a diversos marxants europeus com a única manera de poder conèixer tots els exemplars possibles.

Amb els pas del temps Herrera passava temporades més llargues a Santa Pola, on tenia establida una tertúlia. Aquesta vila és esmentada per Pablo Bosch (1862-1915), membre del Patronat del Museu del Prado, com «esa nueva Capua que Usted ha inventado para su uso particular» i en aquesta el metge Joaquín Segarra Llorens el suposava «disfrutando en su casita-palacio haciendo una vida patriarcal higiénica y grata».²⁹ Aquesta presència continuada va voler ser reconeguda per l'Ajuntament de Santa Pola que el 1923 va prendre l'acord de donar el nom d'Adolfo Herrera al carrer on aquest tenia sa casa, conegut fins a aleshores com carrer Guzmán (actual Fernando Pérez Ojeda). Tanmateix, la Diputació Provincial no va donar suport a aquesta decisió per no haver seguit els tràmits legals oportuns.³⁰ De tota manera, quan el 1912 Herrera fou nomenat tresorer de la Reial Acadèmia de la Història va haver de participar més activament en la vida administrativa d'aquesta institució i va centrar la seua vida a Madrid.

Adolfo Herrera va morir el 10 de març de 1925 i una setmana després l'Acadèmia va acceptar la donació que Magdalena Gil va fer de la biblioteca del seu marit amb més de 2.000 volums i on s'inclouien també documents i correspondència, que formen el llegat Herrera que hem esmentat.

²⁹ J. M. ABASCAL i R. CEBRIÁN, *op. cit.*, p. 39 i 45.

³⁰ Agraïm aquestes dades al professor de la Universitat d'Alacant Antoni Mas i Miralles.

En un article necrològic publicat per Vicente Castañeda en el *Boletín de la Real Academia de la Historia*, a més d'assenyalar les principals dades biogràfiques del finat, indicava que aquest estava en possessió de la Gran Creu del Mèrit Naval amb distintiu blanc, de la roja de primera classe del mateix orde, que era Cavaller de l'Orde de Carles III i que estava condecorat amb les medalles d'Alfons XII, de la Guerra Civil i Benemérit de la Pàtria.

Entre les seues obres destacava que,

El drama de la Asunción de la Virgen, que todos los años representa la villa de Elche en la iglesia parroquial de Santa María, los días 14 y 15 de agosto, que se desarrolla sobriamente siguiendo la tradición legendaria que el dominico Jacobo de Vorágine trazara poéticamente en su *Leyenda de Oro*, y que es conocido con el clásico nombre de *La Festa*, motivó otra interesantísima obra al señor Herrera, con la que rindió el tributo de amor que por Murcia [*sic*] siempre sintiera; se intitula *Auto lírico-religioso en dos actos, representador indos los años en la Iglesia Parroquial de Santa María de Elche los días 14 y 15 de agosto. Le precede una carta del-maestro Felipe Pedrell y un escrito de don Adolfo Herrera*. Madrid, 1896.³¹

* * *

La localització i estudi del volum *La Festa* relligat per Pere Ibarra amb materials manuscrits i impresos sobre la *Festa d'Elx* i la catalogació del llegat d'Adolfo Herrera conservat per la Reial Acadèmia de la Història, ens permeten aproximar-nos amb major detall a una publicació referida al *Misteri* assumpcionista que oferia per primera vegada la partitura íntegra de la representació. I tot i que, per un seguit de circumstàncies, que volem pensar que ara queden una mica més clares, aquesta edició resulta musicalment inutilitzable de manera que sempre ha estat deixada de banda pels investigadors, certament va representar una iniciativa molt lloable dins de les primeres passes relacionades amb l'estudi i la divulgació del drama sacre elxà que començaven a donar-se a finals del segle XIX.

4. APÈNDIX DOCUMENTAL

Doc. 1: REIAL ACADEMIA DE LA HISTÒRIA [RAH]-9-6384-73

Madrid, presupuesto de Faustino Echevarría a Adolfo Herrera, 7-10-1896

Presupuesto del grabado y estampado de 19 planchas de música antigua.

Grabado, 19 páginas de música antigua con letra, a 5 ptas., 95 ptas.

Estampación, 600 ejemplares de dichas planchas con los reportes, 110 ptas.

Total, 205 ptas.

Madrid, 7 de octubre 1896.

Faustino Echevarría [rubricat]

³¹ Vicente CASTAÑEDA, «Necrología. El excelentísimo señor don Adolfo Herrera y Chiesanova», *Boletín de la Real Academia de la Historia*, suplement al núm. gener-març de 1925, p. 4-5. També Castañeda confon les dues edicions del treball d'Herrera sobre la *Festa d'Elx* i sembla que, també erròniament, adscriu Elx a la província de Múrcia.

Doc. 2: RAH-9-6384-74

Madrid, carta de Faustino Echevarría a Adolfo Herrera, 1-11-1896

Sr. D. Adolfo Herrera

Muy Sr. Mío: le ruego me dispense me dirija a V. en el día de hoy para que se sirva hacer el insigne favor de proporcionarme 50 ptas. Para ayuda de pago de la gente y cuente con que se lo agradeceré con toda el alma.

Anticipadas las gracias y grandemente afectuoso se ofrece de V. atto. S.S. q.b.s.m.

Faustino Echevarría

Dispense V. pues estoy enfermo.

1º Noviembre 1896.

Doc. 3: RAH-9-6384-75

Madrid, factura de Faustino Echevarría a Adolfo Herrera, 7-11-1896

El Sr. D. Adolfo Herrera debe

Por grabado de música tipo antiguo acto 1º de la «Asumptió de la villa de Elig», tamaño especial, tipo antiguo, 20 planchas grabadas a 5 ptas. Plancha, 100 ptas.

Total, 100 ptas.

Madrid, 7 de Noviembre 1896

Recibí, Faustino Echevarría [rubricat]

Tiene entregadas 50 ptas.

Doc. 4: RAH-9-6384-72

Madrid, rebut de la Sociedad Editorial San Francisco de Sales a Adolfo Herrera, núm. 202, 24-12-1896

Por composición y tirada de 230 ejemplares de la «Excursión a Elche», 10 pesetas.

Recibí, Antonio Quiles.

[Segell]

Doc. 5: RAH-9-6384-63

Elx, carta de Manuel Pomares Ceva a Adolfo Herrera, 11-10-1896

Sor. Dn. Adolfo Herrera. Madrid.

Mi distinguido amigo: adjunto la prueba corregida por Dn. Pedro Ibarra, este señor no pretende enmendar al profesor del conservatorio Sor. López ni tampoco al Sr. Danvila, pero es el caso que confrontado con original resultan las equivocaciones que V. verá; encargue V. que se fijen más en la imprenta, pues por lo menos las notas musicales bien pueden colocarlas en su punto, tolerando que en la letra pase alguna errata por la poca costumbre en el valenciano.

No puedo mandar las pruebas a vuelta de correo porque éste llega aquí a las 12 y sale a la una.

Mande como guste a su affmo. amigo S.S. Q.B.S.M.

Manuel Pomares [rubricat]

Recuerdos de mi señor padre.

Elche, 11 Octubre [18]96.

Doc. 6: RAH-9-6384-64

Elx, carta de Manuel Pomares Ceva a Adolfo Herrera, 23-10-1896

Sor. Dn. Adolfo Herrera

Mi distinguido amigo: adjunto las pruebas corregidas, sintiendo no haberlas despachado antes, pero no es mía la culpa.

Me parece muy bien la edición de la música pues resulta elegante y muy manejable por su tamaño.

Tengo sobradísimos ejemplares con los que V. me ofrece, pues con 10 para los amigos y 10 por si tengo algún compromiso en tiempo de la fiesta son suficientes, así es que con 20 que V. me mande están cubiertos los compromisos de V. y míos en ésta.

El Sor. Ibarra me encarga le salude y que está siempre a las órdenes de V.

No crea V. que me molesta con sus encargos, pues aparte de servir a V. que me complace mucho, se trata de una mejora para mi pueblo, pues pocos conocían la partitura de la fiesta y ahora con este pensamiento de V. está al alcance de todos y cubierto el peligro de que se extraviase el original.

Tanto a gustado la edición que el director de la fiesta ya no quiere llevar a la Iglesia la libreta que V. vería, para lo cual le tengo prometido un ejemplar.

Recuerdos cariñosos de mi padre y V. sabe que no molesta nunca a su affmo. amigo S.S.Q.B.S.M.

Manuel Pomares Ceva [rubricat]

Elche 23 Octubre [18]96.

Doc. 7: RAH-9-6384-66

Cartagena, carta de Manuel Aznar a Adolfo Herrera, 24-11-1896

Sor. Dn. Adolfo Herrera. Madrid.

Mi querido primo: Recibí tu memoria de la excursión tuya a Elche por la que veo con gusto que tú tomas parte en ella como todos los hijos de la Illici, pero yo tenía formada una idea de ti en la excursión a mi pueblo que me pareció que no te había gustado pero veo que sí te gusta, de lo cual yo me congratulo.

Me alegraré que pases el día de mañana con felicidad en compañía de tu queridísima mamá.

Te agradecería si te fuese posible me mandases un número de tu excursión a Elche para poderlo regalar por que me han pedido el que tu me has mandado en lo que te doy las más expresivas gracias.

Que sigas bueno me alegraré muestres recuerdos de todos los de casa a Magdalena, recibe tú los afectos de todos y el de tu sobrina Caridad y sabes que te quiere tu primo,

Manuel.

Cartagena 24 Noviembre 1896.

Doc. 8: RAH-9-6384-67

*Elx, carta de Manuel Pomares Ceva a Adolfo Herrera, 05-12-1896.*³²

Sor. Dn. Adolfo Herrera.

Mi distinguido amigo: Según me dijo Pedro Ibarra remitió a V. «La Correspondencia Alicantina» correspondiente al 2 del actual, en la que insertaba una carta para V. por cuyo motivo no la mando yo.

También estuvimos hablando del asunto y le dije que no tenía razón, pues en el mismo diccionario que él cita debía buscar el significado de la palabra *farsa* y vería como estaba muy bien empleada.

³² En el catàleg d'ABASCAL i CEBRIÁN (*op. cit.*, p. 146) es data erròniament aquesta carta el 5 d'abril de 1896.

Confío pues en que V. no dejará sin contestación la citada carta pues se espera con verdadero interés.

Recuerdos de mi Sor. padre y V. sabe puede disponer de su affmo. amigo S.S.Q.B.S.M.

M. Pomares Ceva [rubricat]

Elche 5 Diciembre [18]96.

Doc. 9: RAH-9-3684-70

Elx, carta de Pere Ibarra a Adolfo Herrera, 02-12-1896

Sor. Dn. Adolfo Herrera. Madrid.

Muy Sor. mío y de toda mi consideración: Vd. dirá que le he hecho traición publicando la adjunta que tengo el honor de remitirle, inserta en la “Correspondencia Alicantina”.

Careciendo, como carezco, de suficiente franqueza para con V., no me atreví, de acuerdo con nuestro amigo Fuentes, a tildarle su artículo haciéndole algunas acotaciones, temeroso de incurrir en el desagrado de V., máxime cuando no estaba autorizado por V. para ello.

Ahora siento infinito no haberlo hecho entonces porque hubiera evitado la polvareda que se ha levantado en ésta con motivo de la calificación que V. ha dado a nuestra *Festa*.

Y es doblemente de sentir el disgusto cuando V. acaba de publicar íntegra por 1ª vez la consuetud de nuestra festa, dando con ello ocasión a que sea conocida y apreciada en lo que vale por las personas amantes de las buenas letras.

Mis ocupaciones no me han permitido compulsar la impresión con el original, si bien creo se esmerarían los grabadores en corregir las muchísimas erratas que contenían las pruebas. Son trabajos sumamente delicados y hubiera tenido gusto de ver una última prueba de la música, antes de entrar en prensa. De todos modos espero que las erratas las habrá las menos posibles y que la edición de nuestro célebre Drama lírico será estimada en lo que vale.

Sin otro particular y pidiéndoles a V. mil perdonos, quedo suyo affmo. S.S. Q.S.M.B.

Pedro Ibarra y Ruiz [rubricat]

Elche 2 Diciembre [18]96.

Doc. 10: RAH-9-6384-65

Nota manuscrita sobre paper timbrat de Gaspar Meléndez Mora, Elx, 189[blanc]

En el Diccionario Enciclopédico Hispano Americano de Montaner, al hablar de la palabra *ópera*, dice lo siguiente en su 5º párrafo:

«El Maestro Barbieri conservaba en su copiosa y selecta librería, una de esas obras, la cual viene cantándose desde el siglo XIV en dialecto valenciano en la Iglesia de Elche en los días 14 y 15 de Agosto de cada año, es toda cantada y consta de dos actos, en que intervienen los personajes siguientes: La Virgen María, un Ángel, los doce Apóstoles, dos Marías y varios ángeles, y para que en esa verdadera ópera religiosa no falte ninguno de los elementos teatrales o de espectáculo que adornan a la profana ópera de nuestros días, hasta se coloca una gran máquina o tramoya que sirve para el descenso del Ángel y la elevación de la Virgen hasta la altura del cimborrio.»

Doc. 11: RAH-9-6414-433

Nota de Marcelino Menéndez y Pelayo a Adolfo Herrera, s.d.

El nombre de *farsa* aplicado a representaciones religiosas es antiguo y autorizado y está conforme con el origen de la palabra (*epístola farsita* o *farsita*), pero ha caído en desuso y puede parecer irreverente ahora que sólo se aplica a representaciones profanas. En el siglo XVI se aplicaba sin escrúpulo a las sagradas y hay varias *Farsas del Santísimo Sacramento*, &&

M. Menéndez y Pelayo [rubricat]

Doc. 12: RAH-9-6413-195

Carta de Federico Balart a Adolfo Herrera, s.d.

Sr. D. Adolfo Herrera.

Mi querido amigo: El hombre que hoy escribiera un drama religioso y lo titulara *farsa* cometería una irreverencia y una impropiedad. Pero el que publica un auto religioso y no ya en la portada, sino en el texto de la noticia con que lo ilustra, le da, entre otros varios nombres genéricos, el de *farsa*, que era el más usado en la época a que la obra pertenece, no hace más que ajustarse a la propiedad de la lengua que se hablaba en España cuando Lucas Fernández escribía y publicaba su *Auto o farsa del Nacimiento de Nuestro Señor Jesucristo*.

Es de V. afmo. am^o que le abraza,

Federico Balart [rubricat]

Doc. 13: RAH-9-6384-68

Esborrany de carta d'Adolfo Herrera per a demanar opinió sobre el terme farsa escrita sobre un saluda de Director de la Revista Ilustrada Historia y Arte i notes sobre la qüestió copiades de diverses obres, Madrid, 1896?

Mi distinguido amigo: tengo el gusto de remitir a V. la adjunta Excursión a Elche. Me dicen que el «Auto lírico» no es *farsa* como yo la llamo y deseando merecer de su autoridad literaria me diera su autorizada opinión aunque sea dos líneas para apoyo de mi defensa.

Farsas y églogas al modo y estilo pastoril y castellano fechas por Lucas Fernández salamantino. Edición de la Real Academia Española, Madrid, Imprenta Nacional, 1867.

El prólogo es de D. Manuel Cañete

«Lucas Fernández coetáneo de Juan del Encina, menos conocido que él y muy digno de figurar a su lado.

Cañete. p. XLI. Nadie que conozca a fondo nuestra historia literaria de la edad media ignora que aquí como en la mayor parte de Europa, el drama nació en el templo, se desarrolló bajo sus augustas bóvedas, tardó mucho en secularizarse y más aún en perder por completo su carácter religioso.»

Moratín, Discurso histórico sobre el origen del teatro español, T. II de la biblioteca de Autores Españoles de Rivadeneira, p^a. 154.

«Las fiestas eclesiásticas fueron en efecto las que dieron ocasión a nuestros primeros ensayos en el arte escénica: los individuos de los cabildos fueron nuestros primeros actores; el ejemplo de Roma autorizaba este uso y el objeto religioso que le motivó disipaba toda sospecha de profanación escandalosa».

«El arte de la poesía y en particular el del teatro, entraron en el santuario después de no corta y tenaz resistencia porque venían a él como un resabio del paganismo.»

«Juan Valera examen crítico de discurso de Cañete, Discurso acerca del drama religioso español antes y después de Lope de Vega.»

Dicc. Acad. Ult. Ed. Madrid 1884.

Farsa. Nombre dado en lo antiguo a poemas dramáticos de uno u otro género y de mayor o menor extensión.

Diccionario de Autoridades, Tomo III, 1772.

Representación de algún suceso, fábula o invención que viene a ser lo mismo que hoy entendemos por comedias.

Dic. Acad. Ul. ed. cit.

Ópera. Poema dramático puesto en música todo él.

Dic. Autor.

Ópera. Representación teatral de música.

Auto o farsa del nacimiento de Nuestro Señor Jesucristo fecha por Lucas Fernández

... cantando y bailando el Villancico en fin escrito en canto de órgano.

Doc. 14: RAH-9-6384-71

Esborrany de carta d'Adolfo Herrera a Pere Ibarra, 1896.

Sr. D. Pedro Ibarra.

Muy Sr. mío: Doy a V. gracias por su carta y por el ejemplar de la Correspondencia Alicantina que ha tenido la bondad de mandarme.

En el mismo periódico verá V. mi contestación que doy y con ella doy por terminado el tema [ratllat]

De V. con todo respeto affmo. y S.S. q.b.s.m.

Adolfo.

Doc. 15: RAH-9-6384-69

Alacant, carta d'Alejandro Harmsen y García, baró de Maials a Adolfo Herrera, 09-12-1896.

Mi querido Adolfo. No había visto el *rebuzno literario* al que contestan las cuartillas que me has remitido: ayer lo leí y casi siento que hayas descendido a contestar a lo que no merecía otra contestación que la de

«¿Quién te mete a criticar

lo que no sabes leer?»

Peor en fin, la caridad nos manda *enseñar al que no sabe*, y desde tal punto de vista me gusta muchísimo tu contestación, que es *sobria, digna y contundente*.

Ayer recibió los ejemplares, la carta y las cuartillas, y ayer mismo quedó todo entregado, con otra carta mía, al Director de La Correspondencia Alicantina, que publicó por la noche el adjunto suelto.

Esta noche insertará la cosa (cuyas pruebas he corregido hoy minuciosamente) y mañana te remitiré ocho o diez números del periódico.

Recibí los otros 7 ejemplares del folleto, de los cuales he mandado 3 a otras tantas persona de ésta, que se hallan en estado de agradecerlos, y apreciarlos tanto literaria como artísticamente.

Pero he suspendido el mandar los restantes a los periódicos de ésta por que no tengo bastantes y de enviar el folleto a uno, hay que hacerlo a los demás, por lo menos a los diarios, y a alguno de los semanales: para esto me faltan 3 o 4 ejemplares, que si tienes bastantes, me alegraría me remitieses; también

quisiera darle uno a Arturo Salvetti (si no se lo has mandado directamente).

Concha recibió vuestras felicitaciones, que os agradece mucho, así como la carta de Ricardo, cuya mejoría celebramos en el alma. ¿Por qué no se viene? El día 6 dieron las chicas otra función como la del año pasado en el teatro principal a beneficio del Hospital de niños, y la noche siguiente la repetimos a beneficio de los soldados heridos.

Lo hicieron admirablemente, sobre todo la zarzuelita *Las Zapatillas* y cosecharon muchas flores y muchos aplausos: el teatro estuvo brillantísimo ambas noches.

Sin tiempo para más, con mil afectos de todos para todos vosotros, te abraza tu afo. primo y amigo (que gracias a Dios sigue mejorando de día en día)

Alejandro [rubricat]

Doc. 16: RAH-9-6413-329

Barcelona, carta de Marceliano Coquillat, arquitecte, a Adolfo Herrera, 10-07-1913.

Excmo. Sr. D. Adolfo Herrera. Santapola.

Muy distinguido Sr. y amigo: Con satisfacción me entero de que la Memoria titulada «Los Riegos de Elche» que U. tuvo la bondad de recomendar con tanto interés ha sido premiada por la Real Academia de Ciencias Morales y Políticas. Al dar a V. las más expresivas gracias en nombre propio y en el del interesado me es muy grato repetirme de V. affmo. amigo. S.S. q.b.s.m.

M. Coquillat [rubricat].

10 Julio 1913.

Doc. 17: RAH-9-6414-70

Madrid, carta de Cesáreo Fernández Duro a Adolfo Herrera, 29-08-1902

Excmo. Sr. D. Adolfo Herrera.

Mi querido amigo: salir de Madrid para pasar desagradados y resfriamientos, y para luchar con moscas, mosquitos y compañía no es de aplaudir. Bueno que haya visto V. descender en Elche lo que baja desde las nubes pintadas en el techo de la iglesia con acompañamiento de música, que no debe parecerse a la celestial; pero lo demás son libertades poco envidiables.

Los que veraneamos tomando las aguas del Lozoya, no lo hemos pasado del todo mal, pues la temperatura ha sido muy tolerable con excepción de tres días propios para tostar cañamones, que anunciaban las tormentas y aguaceros de que hora estamos disfrutando, con más fresco del que es menester. La salud buena en los mayores: a los pequeños les ha venido a visitar la tos ferina y de los siete la tienen cinco, con lo [que] no hay que decir que no nos falta música desagradable.

De nuestra academia no he visto a nadie, lo que no es sorprendente, porque no he salido de casa. Sé por carta del Director que se lo ha pasado bien, y que tenía noticias de andar entre los moros el emprendedor Sánchez Moguel. Del P. Fita también podría dar fe por haber recibido el Boletín con inserción de bulas inéditas.

He dedicado buenos ratos a los trabajos que me encomendaron, que en algo había de pasarlos.

Gonzalo, el mito, dice que el Sr. De Herrera es el hombre más amable y

más espléndido del mundo y creo yo que tiene razón: excusado es decir que me encarga envíe a V. testimonio de su reconocimiento y abundancia de expresiones. De esta especie apoyan su contingente todos los de la casa y muy especiales para nuestra señora D^a. Magdalena, dando fe de ello este su afmo. y buen amigo,

Cesáreo Fernández Duro [rubricat]

Doc. 18: RAH-9-6512-175

Alacant, carta de R. Álvarez Sereix a Adolfo Herrera, 18-03-1915.

S/c Paseo de Gadea, 22

Alicante, 18 de marzo 1915

Excmo. Sr. D. Adolfo Herrera.

Mi querido amigo: no me mueve a escribir a Vd. ni el hallarme cerca de su país y de Elche, ni la esperanza de que me regale su obra *El duro* (tuve un ejemplar que hoy está en manos del señor Obispo de Lérida)... Allá en Santa María recordamos Sebastián Canales y yo, que usted no falta nunca a la fiesta del 15 de agosto...

Escribo a Vd. porque en este momento oigo recitar a mis hijos las hermosas poesías de Ricardo Gil; yo soy también un enamorado de aquel gran poeta a quien se le admira tanto como merece...

Dentro de una semana pienso hallarme de vuelta en Madrid (s/c Serrano, 5, pral. izq^a)

Su amigo *ex corde*

R. Álvarez Sereix.

Doc. 19: RAH-9-6312-24

Elx, Carta de Rafael Ramos, registrador de la propiedad, a Magdalena Gil i Adolfo Herrera, 16-11-1909

S^a. D^a. Magdalena Gil de Herrera y Dn. Adolfo Herrera.

Mis distinguidos y queridos amigos:

Recibí el «Último libro» con su atenta dedicatoria y excuso decirles cuanto agradezco esa atención.

Sus páginas han evocado en mí tristes recuerdos de tiempos mejores, y al querido y nunca bastante llorado Ricardo Gil parecíame que me sonreía al leer con avidez los sentidos y hermosos versos de su «Último libro».

Reciban VV. el testimonio sincero de mi gratitud y cariño así como el de toda la familia y manden siempre a su afmo. y verdadero amigo

Rafael Ramos [rubricat].³³

³³ Segons la relació del repartiment de l'«Último libro», obra pòstuma de Ricardo Gil, feta per Adolfo Herrera el 1909 (RAH, 9-6412-8), a Elx va rebre el llibre, a més de l'esmentat Rafael Ramos Bascuñana, Andreu Tari Sánchez (1843-1923), advocat i polític, que fou alcalde d'Elx el 1884 i el 1898 i també diputat provincial en diverses ocasions, va ser, successivament, cap local del Partit Liberal i del Partit Conservador.